

Կ Ա Ր Ծ Ի Ք

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԸՆԴԴԻՄԱԽՈՍԻ

Գազիկ Կարապետի Թումանյանի «Քաղաքացիական հասարակության հայեցակարգերի զարգացումը արևմտյան սոցիոլոգիայում XX դարի երկրորդ կեսին» թեմայով՝ ներկայացված ԻԲ.00.01 – «Սոցիոլոգիական հետազոտությունների մեթոդաբանություն, տեսություններ, սոցիալական տեխնոլոգիաներ և գործընթացներ» մասնագիտությամբ սոցիոլոգիական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության վերաբերյալ

Աշխատանքի արդիականությունը

Քաղաքացիական հասարակության գաղափարը միշտ եղել է գիտական մտքի կիզակետում՝ պայմանավորված մարդկության գոյատևման ողջ պատմության ընթացքում առկա ցանկությամբ առաջարկել հասարակության մի այնպիսի մոդել, որը կապահովի հանրության զարգացումը և արդյունավետ գործառնությունը: Քաղաքացիական հասարակության գաղափարը ներկա փուլում լուրջ փոփոխությունների է ենթարկվում, համալրվում է նոր բովանդակությամբ՝ հիմնվելով աշխարհում արդի զարգացումների վրա, ներառյալ համաշխարհայնացումը և դրան հակադարձ տեղայնացումն ու ազգայնացումը, տեղեկատվության գլոբալ հոսքերի ստեղծումը, զարգացող երկրներում քաղաքական և քաղաքացիական տարաբնույթ գործընթացները և այլն:

Ըստ էության արդիականությունը սոցիոլոգիայի առջև երկակի խնդիր է դնում. մի կողմից էլ ավելի բարդացող գիտական ապարատը նպաստում է նրան, որ որոշ ընդհանրացումներ, տերմիններ և հայեցակարգեր ականա կորցնում են նրանց ռելեվանտությունը, իսկ մյուս կողմից բարդացող և դինամիկ սոցիալական

իրականությունը հաճախ այնքան է փոխում գիտական քննախոսությունը (դիսկուրսը), որ բարդ է դառնում առանձնացնել այն ռեֆերենտները, որոնք նշանակալիորեն փոխակերպվել են և ըստ էության կորցրել են իրենց գիտական նշանակությունը: Այս պարագայում գիտության կապը իրականության հետ կարելի է ապահովել միայն անընդմեջ վերանայելով և վերախմաստավորելով հաստատված տեսությունների և կոնցեպտների իմաստային շրջանակները, համեմատելով քննախոսության (դիսկուրսի) և իրականության համապատասխանությունը:

Այս առումով անհրաժեշտություն է ստեղծվում քաղաքացիական հասարակության կոնցեպտը մեկնաբանող արևմտյան տեսությունների վերախմաստավորումը և վերանայումը տարբեր քաղաքակրթությունների համատեքստում, մասնավորապես ոչ արևմտյան մշակութային և քաղաքական-տնտեսական տարածություններում, նրանց հիմնական ինստիտուտների պետության հետ փոխգործակցության ձևերի վերաբերյալ արևմտյան մտքի կիրառելիության տեսանկյունից: Պետք է նշել, որ ուսումնասիրությունների ճնշող մեծամասնության մեջ քաղաքացիական հասարակության հայեցակարգը հիմնականում սահմանափակվում է արևմտյան գիտական մոքում ստեղծված մոդելներով: Այս մոդելները ստեղծվել են Եվրոպական պատմության սոցիալական փորձից ելնելով, ընդգրկված են արևմտյան աշխարհի զարգացած երկրների քննախոսության մեջ, սակայն այն հարցը, թե ինչքանով այս մոդելները կիրառելի են այլ քաղաքակրթական, մշակութային համատեքստերում, մնում է բաց:

Հայաստանի համատեքստում քաղաքացիական հասարակության էության գիտական վերախմաստավորման անհրաժեշտությունն էլ առավել արդիական է դառնում՝ հաշվի առնելով հասարակությունում արդի արագ զարգացող սոցիալական փոփոխությունները և դրանց հետ կապված գործոնները, որոնց շարքում են թավշյա հեղափոխությունը, համաճարակաբանական իրավիճակը, պատերազմը, քաղաքացիական բախումների ռիսկերը, հետագա հանրային զարգացումների վեկտորները որոշելու անհրաժեշտությունը և այլն:

Այս տեսանկյունից հեղինակի կողմից ներկայացրած հետազոտության նպատակը, այն է՝ դուրս բերել XX դարի երկրորդ կեսի արևմտյան քաղաքացիական հասարակության (ՔՀ) հայեցակարգերի զարգացման դիսկուրսային դրսևորումները, իրենից ներկայացնում է կարևոր արդիական խնդիր, որը կարող է իր լուրջ ներդրումն ունենալ ժամանակակից զարգացումների մեկնաբանման ասպարեզում:

Հետազոտությունում ստացված արդյունքները և ատենախոսության գիտական նորույթը

Հեղինակին հաջողվել է մանրակրկտորեն վերլուծել XX դարի երկրորդ կեսի տարբեր արևմտյան հեղինակների մոտեցումները, վերհանել նրանց հայեցակարգային առանձնահատկությունները՝ կապված ՔՀ կոնցեպտի հետ: Հեղինակը՝ ուսումնասիրելով ՔՀ կոնցեպտի զարգացման և/կամ փոխակերպման գործընթացը, առաջարկում է ՔՀ կոնցեպտի զարգացումը մոդելավորող եռափուլ մեթոդաբանական սխեմա:

Համաձայն հեղինակի պնդման, վերլուծությունում կիրառվել է քննադատական դիսկուրս-վերլուծություն (ՔԴՎ), որի կիրառումը էլ ավելի արդիական կդարձներ իրականացված հետազոտությունը՝ վերհանելով քննախոսությանում առկա լատենտ գաղափարախոսությունները, ինչպես նաև թաքնված շահերը, իշխանության և անհավասարության առկա հարաբերությունները, որոնք արտացոլվում են կիրառվող տեքստերի սեմանտիկ-խորհրդանշային դաշտում:

Հեղինակը առաջարկում է նոր մոտեցում ՔՀ կոնցեպտի վերլուծության շրջանակներում, այն է՝ բինար հասկացություններից բաղկացած ՔՀ կոնցեպտուալ վերլուծության քառակողմ նորմատիվային մոդել, որը մեթոդաբանական տեսանկյունից նոր հնարավորություններ կարձակ է ստեղծում ՔՀ գաղափարի վերախմաստավորման համար:

Ատենախոսության կառուցվածքը և ծավալը

Ատենախոսության կառուցվածքը ընդհանուր առմամբ արտացոլում է առաջադրված նպատակը և խնդիրները: Աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, յուրաքանչյուրը երկու ենթագլուխներից, եզրակացությունից և օգտագործված գրականության ցանկից: Ատենախոսության ընդհանուր ծավալը 124 էջ է:

Առաջին գլուխը նվիրված է քաղաքացիական հասարակության ուսումնասիրման տեսամեթոդաբանական հիմքերին: Հեղինակը վերլուծում է ՔՀ հասկացության համակարգը, դիսկուրս-վերլուծության մեթոդաբանական գործիքակազմը, այնուհետ անդրադառնում է Երկրորդ Համաշխարհային պատերազմից հետո ՔՀ հայեցակարգերի զարգացման առանձնահատկություններին:

Երկրորդ և երրորդ գլուխներում հեղինակը վերլուծում է ՔՀ հայեցակարքի առանձնահատկությունները մի կողմից ժողովրդավարական տեսության համատեքստում, այնուհետ ազատական գաղափարախոսության, ինչպես նաև համաշխարհայնացման տեսության և անդրազգայնության մոտեցման տեսանկյուններից: Աշխատանքում մանրամասն շարադրված են լայն շրջանակներով տարբեր հեղինակների մոտեցումները և մեկնաբանումները: Հետաքրքրական է հեղինակի անդրադարձը Ա. Իշխանյանի մեկնաբանություններին, մասնավորապես՝ Հայաստանյան արդի զարգացումների համատեքստում ՔՀ կայացման և մեկնաբանման տեսանկյունից:

Դիտողություններ և առաջարկներ ատենախոսության վերաբերյալ

- ✓ Հեղինակը պնդում է, որ հետազոտության մեթոդաբանության շրջանակներում աշխատանքում օգտագործվել են համեմատական վերլուծության և դիսկուրս վերլուծության մեթոդաբանությունները, մասնավորապես՝ Նորման Ֆերկլոի /N. Fairclough/ քննադատական դիսկուրս-վերլուծության մեթոդաբանությունը, ինչպես նաև Խորխե Ռուիսի /J. Ruiz/ դիսկուրսների (քննախոսությունների) սոցիոլոգիական վերլուծության մեթոդաբանությունը: Պետք է նշել, որ Խ.Ռուիսի

աշխատությունը իրենից ներկայացնում է հոդված մի հանդեսում, որը գրվել է 2009թ., երբ հեղինակը Կոմպլուտենսե Մադրիդի համալսարանի բակալավր էր, և հոդվածը բավականին խնդրահարույց բնույթ է կրում, լի է անորոշություններով և խնդրահարույց սահմանումներով, մինչդեռ դիսկուրսի (քննախոսության) սահմանումը և դիսկուրս-վերլուծության ընթացակարգը այն ժամանակ մանրամասն մշակված էր սոցիոլոգիայում¹: Ինչ վերաբերում է Ֆերկլոի քննադատական դիսկուրս-վերլուծությանը ապա դիսկուրսը (քննախոսությունը) սահմանվում է, որպես հաղորդակցական ռեսուրս, որը նպաստում է սոցիալական խմբերի միջև իշխանության անհավասար բաշխման և վերարտադրման ձևավորմանը, կարճ ասած գաղափարականապես որոշված «խոսելու» ոճը/եղանակը: Ընդհանուր առմամբ դիսկուրս-վերլուծությունը սոցիոլոգիայում ընդգրկում է տեքստային հաղորդակցական պրակտիկայից իմաստային /սեմանտիկ/ բլոկների, լեզվային պրակտիկաների միջոցով արտահայտվող թաքնված սոցիալական իմաստների, սոցիալական համատեքստի հետ կապված մշակութային սցենարների, գործող անձանց սոցիալական դերային բնութագրիչների վերհանումը, ինչը թույլ է տալիս նույնականացնել տեքստի հեղինակի գաղափարական դիրքը և նրա կողմից ներկայացված «իրավիճակի սահմանումը»²: ՔԴՎ-ի կիզակետում են դիսկուրսի (քննախոսության) իշխանական-քաղաքական և գաղափարախոսական հիմքերը և ՔԴՎ-ի առարկան է դառնում դիսկուրսում (քննախոսությունում) իրականացված բացահայտ կամ լատենտ անհավասարության, իշխանության, խտրականության հարաբերությունները:

¹ Մասնավորապես՝ Ռուիսը առաջարկում է դիսկուրս համարել կամայական հաղորդակցական գործողություն, որը կարելի է վերածել վերբալ տեքստի և վերլուծել կոնտենտ-վերլուծության և սեմիոտիկ վերլուծության եղանակներով: Այստեղ տեսնում ենք տրամաբանական անհամապատասխանություն, քանի որ եթե գործողությունը վերածվում է տեքստի և վերլուծվում է տեքստը, ապա վերլուծության է ենթարկվում միջնորդի /այսինքն տեքստի հեղինակի/ դիսկուրսը, այլ ոչ թե բուն գործողությունը: Հարկ է նշել նաև, որ և՛ կոնտենտ-վերլուծությունը, և՛ սեմիոտիկ վերլուծությունն դիսկուրս-վերլուծության ընդամենը մի փոքր մաս են կազմում և դրանք հանգեցնել ամբողջական դիսկուրս-վերլուծությանը ըստ էության մեթոդաբանական անճշտություն է:

² Van Dijk T. A. Discourse and Context: A Socio-Cognitive Approach. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2008, էջեր 59-65.

Այս առումով երկու հարց է ծագում.

1. Որ լեզվային պրակտիկան է ենթարկվել դիսկուրս վերլուծությանը. անգլիալեզու, թե՛ հայալեզու /թարգմանություն, թե՛ բնօրինակ/; այս երկու լեզվական պրակտիկաները, ինչպես նաև սոցիալական համատեքստերը սկզբունքորեն տարբեր են: Նաև անգլիալեզու բնօրինակների վերլուծությունը պահանջում է հեղինակից անգլերենի գերազանց իմացություն, ներառյալ լեզվաբանական նուրբ իմաստային կառուցվածքներին տիրապետելը: Աշխատանքում չի երևում, թե ինչպե՞ս է իրականացվել դիսկուրս-վերլուծությունը, չկա դիսկուրս-վերլուծության իրականացված գործիքակազմը և արդյունքների հիմնավորումը:
 2. Դիսկուրս-վերլուծությունը, մասնավորապես, ՔԴՎ-ն ենթադրում է հեղինակների և լսարանների՝ որպես սոցիալական համատեքստի անբաժան մասերի և հաղորդակցման անմիջական ակտորների սոցիոլոգիական վերլուծություն: Ավելին՝ ՔՎԴ-ն ենթադրում է հեղինակների կենսագրության, նրանց քաղաքական շահերի և իշխանական կառույցների հետ առնչության մանրամասն քննադատական վերլուծություն: Սակայն նման վերլուծություն չի ներկայացված աշխատանքում, վերլուծված հեղինակների կարծիքները հիմնականում ներկայացված են ռեֆերատիվ տեսքով, ներկայացված են հեղինակների ընդհանուր մոտեցումները և կարծիքները, մինչդեռ ՔՎԴ-ն ավելի խորքային վերլուծություն է պահանջում:
- ✓ Ցանկալի կլիներ, որ աշխատանքում ներկայացվեին հեղինակի կողմից առաջարկված բինար հասկացություններից բաղկացած ՔՀ կոնցեպտուալ վերլուծության քառակողմ նորմատիվային մոդելի մշակման և դուրս բերման հիմքերը /եջ 77/: Հասկանալի չէ, թե ինչ արդյունքների հիման վրա է մշակվել այդ մոդելը: Դրա հետ մեկտեղ հարց է առաջանում կոնկրետ բինար հասկացությունների այս կամ այն կատեգորիային վերագրման վերաբերյալ: Օրինակ՝ ինչո՞ւ *քաղաքացիական շարժառիթներին* կարելի է վերագրել *զսպվածությունը*, իսկ *հակաքաղաքացիական շարժառիթներին՝ գրգռվածությունը*,

ինչո՞ւ այլասերությունը-ազահությունը վերագրվել է քաղաքացիական փոխհարաբերություններին, իսկ աստիճանակարգումը վերագրված է հակաքաղաքացիական ինստիտուտներին /չե՞ որ բոլոր ինստիտուտները ենթադրում են որոշակի աստիճանակարգում/, ինչո՞ւ ցանցայնություն-կետայնությունը կարելի է վերագրել քաղաքացիական և հակաքաղաքացիական արժեքներին և սկզբունքներին և նման այլ հարցեր: Եվ ընդհանրապես հասկանալի չէ, ինչպիսի՞ հետազոտական հիմքերով են կազմվել այդ ցուցակները:

- ✓ Ցանկալի կլիներ ավելի մանրամասն ներկայացնել ՔՀ կոնցեպտի զարգացումը մոդելավորող եռափուլ մեթոդաբանական սխեման, մասնավորապես՝ վերհանել կոնկրետ դիսկուրսների (քննախոսությունների) առանձնահատկությունները: Հակառակ դեպքում տպավորություն է ստեղծվում, որ ներկայացված փուլերի տարանջատումը ակնհայտ բնույթ է կրում և կապված է պատմական հանրահայտ իրադարձությունների հետ:
- ✓ Ընդհանուր առմամբ կամայական սոցիալական դիսկուրս (քննախոսություն) ձևավորվում է ինտերտեքստուալության (միջտեքստուալության) մեխանիզմների, ինչպես նաև սոցիալական համատեքստի, մասնավորապես՝ պատմական գործոնների ազդեցությունների ներքո, այդ օրինաչափությունը բխում է դիսկուրսիվ պրակտիկաների բուն սահմանումից: Ըստ այդմ ցանկալի կլիներ վերաձևակերպել հետազոտության հիմնական վարկածը:
- ✓ Հասկանալի չէ ատենախոսության շարադրման տրամաբանությունը և հեղինակների բաշխումն ըստ ենթագլուխների, մասնավորապես, 2.1 ենթագլխում ներկայացված է ՔՀ հայեցակարգերի զարգացումը հասարակական տարբեր ավանդույթներում, վերլուծված են Սելիգմանի, Հաբերմասի և Ֆուկոյի հայացքները, 2.1 ենթագլուխը նվիրված է ՔՀ հայեցակարգման ժողովրդավարական հայեցակետին, իսկ 2.2 ենթագլխում ներկայացվում է ՔՀ հայեցակարգը ազատական-ժողովրդավարության համատեքստում: Այս առումով հասկանալի չէ, մասնավորապես, ինչո՞ւ Ի. Վալերշտայնի տեսակետները վերլուծվում են 2.2 ենթագլխում, իսկ Ֆուկոյի հայացքները չեն ներկայացված 2.1

կամ 2.2 ենթագլուխներում: Եթե հեղինակները ներկայացված են ըստ պատմական ժամանակահատվածների, ապա ցանկալի կլիներ դա արտացոլել նաև ենթագլուխների անվանումներում:

- ✓ Ցանկալի կլիներ ավելի ընդգծված ներկայացնել ատենախոսության արդյունքների կարևորությունը Հայաստանյան հասարակության համատեքստում, մասնավորապես, Հայաստանի հետհեղափոխական իրավիճակի նկարագրությունները՝ վերցված տարբեր աղբյուրներից, օրինակ Ա. Իշխանյանի տեքստերից, կամ Freedom Hous-ի կողմից հրապարակված տեղեկատվությունից /էջ 71/ ենթարկել քննադատական վերլուծությանը՝ վերհանելով հակասությունները և համեմատելով ՔՀ արևմտյան քննախոսության տարբեր մոդելների հետ, ինչպես նաև Հայաստանում առկա իրավիճակը բնութագրող այլ դիսկուրսների (քննախոսությունների) հետ:
- ✓ Ցանկալի կլիներ աշխատանքում առանձնացնել և կենտրոնացված ներկայացնել տեքստում օգտագործված բոլոր հապավումների նշանակությունները, ինչպես նաև օգտագործել միևնույն տերմինաբանական համակարգ, օրինակ՝ տեքստում գուցահեռ հանդիպում են և՛ լիբերալ, և՛ ազատական տերմինները:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Վերոնշված թերությունները չեն նսեմացնում ատենախոսության արժանիքները:

Ատենախոսության սեղմագիրը համապատասխանում է աշխատանքի հիմնական բովանդակությանը:

Հեղինակի կողմից հրատարակված 8 աշխատություններն արտացոլում են ատենախոսության հիմնական դրույթները:

Ելնելով վերոշարադրյալից գտնում եմ, որ Գագիկ Կարապետի Թումանյանը՝ «Քաղաքացիական հասարակության հայեցակարգերի զարգացումը արևմտյան սոցիոլոգիայում XX դարի երկրորդ կեսին» ատենախոսությունը բավարարում է թեկնածուական ատենախոսություններին ՀՀ ԲՈՀ-ի կողմից առաջադրվող պահանջներին, իսկ հեղինակը՝ Գագիկ Կարապետի Թումանյանը արժանի է ԻԲ.00.01 – «Սոցիոլոգիական հետազոտությունների մեթոդաբանություն, տեսություններ, սոցիալական տեխնոլոգիաներ և գործընթացներ» մասնագիտությամբ հայցվող սոցիոլոգիական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի շնորհմանը:

Պաշտոնական ընդդիմախոս՝

ԵՊՀ Կիրառական սոցիոլոգիայի ամբիոնի պրոֆեսոր,
սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր

Մ. Ի. ԶԱՍԼԱՎՍԿԱՅԱ

Մ.Ի. Զասլավսկայայի ստորագրությունը հարմարում եմ.

ԵՊՀ գիտական քարտուղար,
պատմական գիտությունների թեկնածու

Լ. Ս. ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

«12» հունիսի 2021 թ.